

הראי"ה קוק ות. נ. ביאליק*

יהושע ב. בארי

א.

באדר תרס"ט, יצא המשורר ת. נ. ביאליק בלווית י. ת. רבניצקי, לביקורו הראשון בארץ ישראל. בנמל יפו, קיבל את פניו קהל של אלפים, שבאו מכל קצות הארץ. הוא עבר את הארץ לארכה ולרחבה ובכל מקום נתקבל בכבוד גדול¹. בהיודוע דבר בואו של המשורר, מצא הראי"ה מן הנכון לשגר אליו מכתב ברכה, אשר עם היותו קצר, הריהו רב האיכות ומאלף מאד. הראי"ה שידע את עברו וחינוכו הדתי של המשורר, והעריך את כשרונותיו, כאב על התרחקותו של המשורר מעברו, וניסה בהזדמנות זו להוכיחו על כך, ולקרבו אל «פלג אלהים מלא חיים». והרי המכתב כלשונו:

«ב"ה, עה"ק יפו ת"ו, ז' ניסן תרס"ט.

ברוך אתה בבאך לארץ חיים, אורח נעלה, משוררנו הגדול והאהוב מר ח. נ. ביאליק, יברכך ה' מציון.

באהבה ברה ותמה ובכבוד נעלה הנני מתכבד להושיט לך, אביר שירתנו, את ידי לברכה, בצעדך היום בראשונה על אדמת תחיתנו.

הכן משוררנו האהוב, לקראת טל חיים וחסד עליון חי ורענן, אשר יחל להופיע עליך מחדש מפלג אלהים מלא חיים, המוכן לכל נשמה רעננה אשר לבית יעקב הבאה לאויר חיי הנשמות של ארץ החמדה. נשמה שירית, עורית, עורית, דברי שיר חי, לעם החי, המתעורר לקראת מקור חייו על אדמת מטעיו.

* מאמרי זה מוקדש לזכרו היקר והמבורך, של מו"ר הדגול, הרב ד"ר פרופ' שמואל ק. מירסקי ז"ל. זהו חלק מפרק י', מעבודת מחקר בשם: «מחקר בכתבי הראי"ה קוק, שמחוץ למסגרת ההלכה, תוך השקפה מיוחדת מנקודת ראות ספרותית». עבודה זו הוגשה לשם קבלת תואר ד"ר לפילוסופיה, לביה"ס הגבוה ללימודי היהדות ע"ש ברנרד רוחל, ישיבה אוניברסיטה. מו"ר הפרופ' ש. ק. מירסקי ז"ל, היה אחד מחברי ועדת המחקר. הוא ליווה את העבודה מקרוב, בענין רב, והקדיש לי זמן רב בכל פעם שפניתי אליו. הוא קרא את כל העבודה מראשיתה ועד לסיומה, יעץ, הדריך, ועוד. זכרו שמור תמיד בלב כל תלמידיו וידידיו, שזכו להיות לא רק משומעי לקח, אלא גם מבאי ביתו.

1) ת. נ. ביאליק, אגרות אל רעיתו מאניה, הוצאת מוסד ביאליק, וחברת דביר, תשס"ז, ע' 27.

שירה נא, משורר אהוב לנו, מעתה על ישע גוי ואלהיו. העירה כנורך, המלא עז ועדנה, לשיר לנו שירת הארץ, שירת התחיה. אמור נא ליעקב, הנה נולד גוי, הנה קם העם החי, הנה הוא צועד עלי תבור וחרמון. שירה נא לנו על החיל והחסן, על העושר והכבוד, אשר לאלהי ישראל, בשמים ובארץ, בבקעה ובהר, בכרמל ובשרון, בחבל נחלתו.

היה שמח ומאושר, משורר חביב ונחמד, במשוש תקות עמנו וארצנו המכבדך מאד.

אברהם יצחק הכהן קוק²

עם קריאה ראשונה של מכתב זה, הגנו מתפעלים מיפיו, מהלשון כלילת החן ורבת המשמעות, הפשוטה והמעמיקה כאחת. צליליו העדינים והעזים נקלטו לא רק באוזנינו, כי אם בלבנו פנימה. והרגשה היא בנו, כותב מכתב כזה ודאי נפש פיסן לו. עם זה ברי, כי המכתב חותם האמת והכנות חותמו. אין הוא נראה כנאמר מן השפה ולחוץ, בחינת מצוות אנשים מלומדה, אף כי מעטוהו מליצה. המכתב פותח בהבעת רחשי אהבה, לא זו התלויה בדבר, או המבקשת גמול כל שהוא, אלא אהבה טהורה ותמה. אבל דוקא בשל כך חשים אנו כי במכתב זה יש משום — „אשר יאהב — יוכיח“.

עיון נוסף יבהיר לנו כי לא פיוט בלבד לפנינו. המכתב ערוך מראש, במחשבה תחילה ובתכנית ברורה. נוסף על שנאמר בו בגלוי, יש בו מן הנרמז. אכן, יש בו דברי ברכה והערכה בזכות העבר, ולעומתם בקשה־תביעה לגבי העתיד. יש בו דברי שבח, ומאידך נסתרת ומרומזת תוכחה, ונראה כי הרגשה היתה לכותב המכתב, כי חזקה על המשורר שיבין גם לאתכטיא, לרמזי הדברים.

כיצד התייחס לתופעה המיוחדת והנדירה, של רב בישראל המעריך תוך ידיעה רבה, ומחווה דעה בעניני ספרות, ובתחום השירה בפרט? הנפגש עם הראי"ה? ומה היו התוצאות? האם ענה במכתב, על ברכת הראי"ה? שאלות אלו ועוד כהנה צפות ועולות לאחר קריאת המכתב, ונשתדל לבררן אחת לאחת.

האם כתב ח. נ. ביאליק מכתב תשובה לראי"ה? בין אלף וחמש מאות האגרות של ח. נ. ביאליק, שנתפרסמו עד כה, בחמשה כרכים³, אין למצוא

(2) אג. א. ע' רמזרמת.

(3) אגרות ח. נ. ביאליק, מכונסות ומסודרות בצרוף הערות, ע"י פ. לחובר, הוצאת

דביר, ת"א, תרצ"ה, חמישה כרכים.

אגרת תשובה לראי"ה. כמו כן לא נזכר מכתב כזה בין הפרסומים בדפוס של הראי"ה. יתר על כן, אין מכתב כזה נזכר ע"י סופרים אחרים שהיו ידידים לכל אחד מהם, או לשניהם גם יחד. היש להסיק מכך, כי ח. נ. ביאליק התעלם לגמרי ממכתבו של הראי"ה, לא החשיבו עד כדי כך שלא מצא לנכון אף להשיב ולו מטעמי נימוס גרידא?

כלל וכלל לא! נאמנת עלינו עדותו של בנו של הראי"ה, הרב ר' צבי יהודה הכהן קוק שליט"א, המספר בזכרונותיו על אותה תקופה, כי בין המשורר ח. נ. ביאליק לבין הראי"ה היו קשרי מכתבים שנשמרו זמן רב⁴. ומדוע לא נתפרסמו מכתבים אלה עד עתה? זהו, כפי הנראה, סודם של אלה שהמכתבים הללו נמצאים ברשותם.

הנפגש ח. נ. ביאליק עם הראי"ה בעת ביקורו בארץ? ידוע כי הביקור בארץ עשה רושם רב על המשורר, והוא גם כתב על כך מכתבים רבים לאשתו, הגב' מאניה, בהם סיפר על קבלות הפנים שערכו לו, על הפגישות עם אישים שונים, על מקרים ומאורעות חשובים ועוד; אבל מעניין כי בכל המכתבים הנ"ל, שהודפסו⁵, אין אף מלה בדבר פגישה או שיחה עם הראי"ה, וכמו כן לא נזכר שם הראי"ה כלל באותם המכתבים. וכאן יש להדגיש, כי על ביקורו זה בארץ לא כתב ביאליק דבר ואין הד לו בשיריו, והמקור היחיד לרשמיו הם רק מכתביו לאשתו⁶.

זאת ועוד, בעתונות של אותו זמן מסופר לא מעט על ביקורו של המשורר בארץ, אבל גם שם אין תאורים על פגישות עם הראי"ה, ואעפ"כ עובדה היא שהמשורר נפגש עם הראי"ה וכפי הנראה לא אחת בלבד. נפתח בעדותו של הרב ר' צבי יהודה הכהן קוק שליט"א, שסיפר: כשביקר ביאליק בארץ, בא כמובן אצל הרב זצ"ל, ובשובו אמר: „אני לוקח אתי מטען גדול, ובשובי לביתי אסדר את המטען”⁷. מדברי הרב ר' צבי יהודה אפשר לחוש כי הפגישה בין המשורר לרב, היתה מאורע שהשאיר רושם רב על כל מי שנוכח באותו מעמד, והוא, ר' צבי יהודה שליט"א, שהיה אז כבן שמונה עשרה, התרשם כל כך עד כי בזכרונו נשמרו דברי המשורר כלשונם. והרי עדות ראיה נוספת: הסופר ש. בן ציון, היה מקורב מאד לביאליק, הם עבדו יחד כמורים, ב"חדר מתוקן" באודיסה, רוסיה, ואח"כ עבדו יחד

(4) הרב צבי יהודה קוק, „בעלי תשובה במחיצתו של הרב קוק זצ"ל", הצופה, מוסף שבועי, ה' תשרי תשכ"ו, 1.10.1965, ע' 1.

(5) ח. נ. ביאליק, „אגרות אל רעיתו מאניה", ע' 38-46.

(6) שם, ע' 27.

(7) הרב צבי יהודה קוק, שם, ע' 1.

בעבודה ספרותית משותפת. ספורי המקרא לתלמידים, בחמשה חלקים, ספר לימוד שהיה נפוץ מאד בבתי"ה"ס באותם הימים, נערכו ע"י ח. נ. ביאליק, י. ח. רבניצקי ושי. בן ציון, כמו כן נערך ע"י הנ"ל ספר שירת ישראל, מבחר השירים העבריים, לבני הנעורים.

כדי להבין היטב את התפתחות הדברים, מן הראוי לשמוע מה שסיפר ביאליק עצמו על היחסים שנתרקמו בינו לבין שי. בן ציון: "כשנקראתי לבוא מעיר רחוקה לנהל את בית הספר העממי, "החדר המתוקן" שהוא. שי. בן ציון, ניהל אותו עד בואי ואני הייתי בו במדה ידועה ממלא מקומו. הוא נשאר מורה בבית הספר ואני באופן רשמי המנהל. אז חלה רעותנו הראשונה, הוא קבלני כחבר טוב, האריחני בביתו. הייתי סמוך על שולחנו זמן רב ויחד עבדנו בתוך בית הספר עבודת אחים".*

"הכרתי או את בן ציון לא מתוך חברות של טיולים בלבד, אלא גם מתוך עבודת יום יום משותפת. הכרתי את האיש בעבודה ואני מלא געגועים לימים וללילות הנפלאים ההם, אני זוכרם בחרדת קודש. זכורים לי טיולינו בלילות על שפת הים ובגנים, כשהיינו שופכים את לבנו איש לפני רעהו... כל אחד היה מציע את מחשבותיו בפני חברו בפרטי פרטים, עד שהיינו מבררים ומתאימים ומצלילים את התוכן איש לחברו, וכן נעשה כל אחד כמעט שותף ליצירת חברו". כשבאתי לא"י לפני כ"ד שנה היה עוד במלוא כוחו. כשקבלני, היה מלא כוח ורוח, רצונות ומאויים".⁸ לש. בן-ציון / לאחינו חברנו החביב / א. גוטמן (שי. בן-ציון) / לזכר עבודת אחים נאמנה ופוריה / בשדה ספרות החנוך בהוצאת "מוריה" / נתונה לאחיהם ביום צאתו לארץ המוריה / מאת אחיו אוהביו באהבה תמה ונקיה. / אודיסא ב' מרחשון, שנת תרסו לבריאה / בשמונה עשר לאוקטובר, יום ראשון לקונסטיטוציה / בארץ הדמים רוסייה שנעשית חפשיה / בשעת שתרועת "הידד" בכל רחובות הומיה".⁹ / לאור האמור מובן, כי בעת ביקורו של ביאליק ביפו, הוא התארח בביתו של שי. בן ציון, שעלה לארץ בשנת 1905, ובית זה היה בשכנות לביתו של הראי"ה.

הנה, בוכרונות על הראי"ה, מספר הצייר נ. גוטמן, בנו של הסופר שי. בן ציון, כי בביתם רגילים היו להתאסף לעתים, סופרים ומורים צעירים,

(8) ח. נ. ביאליק, על שי. בן ציון, דברים שבעל פה, ספר שני, הוצאת דביר, ת"א, תרצ"ה, ע' רלה.

(9) שם, שם, ע' רלו.

(10) שם, ע' רלדרלה.

(11) כל כתבי ח. נ. ביאליק, ע' ת.

יושבים על המרפסת ומבלים זמנם בשיחות וויכוחים בענינים שונים, אך ברגע שהיו רואים את הראי"ה יוצא או בא לביתו, היו משתתקים ומלווים אותו במבטיהם כשעיניהם מתמלאות געגועים לילדותם ולבית הוריהם בעיירות רוסיה. והסופרים: "אז"ר — ברנר — עגנון — ושמועזני — היו מכוונים לשעות התפלה בבית הרב, יורדים מהמרפסת, פוסעים בחול ונבלעים בפתח שער בית הרב, וכך עשו גם ביאליק ורבניצקי בביקורם הראשון בארץ"¹².

והרי כמה עדויות נוספות: הסופר ר' בנימין, שהיה מידידי וממעיצי הראי"ה, ומבאי ביתו במשך עשרות שנים, ומאיךך היה גם מידידי המשורר, כתב: מסופר, כי ביאליק בשובו מביקורו הראשון בארץ סיפר נפלאות על הרב ז"ל¹³.

ומנחם אוסישקין, שהוזמן ע"י גשיאות הקונגרס הציוני ה-19, לשאת את נאום ההספד, בישיבת אבל לזכר הראי"ה, מיד לכשנודע על פטירתו, זצ"ל, אמר בין יתר דבריו: "בפעם הראשונה שמעתי את שמו (של הרב קוק) מפי ח. נ. ביאליק ז"ל. כששב ביאליק מביקורו הראשון בארץ ישראל סיפר בהתלהבות על הרב קוק, על תורתו, על חכמתו ועל דרכי חייו, אישיות ממדרגה ראשונה באהבתה לישראל ולארץ ישראל". ומ. אוסישקין הוסיף: וכשהכרתי בפעם הראשונה את הרב קוק מצאתי שכל דברי ביאליק היו נכונים"¹⁴. מדברי מ. אוסישקין מסתבר מה גדול היה היקף הדברים שהמשורר קבל מפי הראי"ה: 1. הוא למד על תורתו, חכמתו ודרכי חייו. 2. הוא העריך הערכה חיובית והתייחס בהסכמה למידות ודרכים אלה. 3. ומה עמוקה היתה התרשמותו, עד כי גם ימים רבים לאחר הפגישות, סיפר עליהן בהתלהבות. בקשר לזה ראוי לזכור שני דברים: א. ביקורו של ביאליק בארץ היה קצר מאד, כששה שבועות לערך, ורק בחלק מזמן זה היה בيفו. ו-ב. באותן השנים התרחק ביאליק מאורח חייו המסורתי, מימי הנוער, הן להלכה והן למעשה, והרבה שאלות וספקות הטרידוהו. והשאלה היא: איך הצליח ביאליק, תוך זמן קצר כל כך, להכיר וללמוד את תורת הראי"ה ודרכי חייו, להתווכח עמו, ולבסוף להשתכנע על ידו? הן לא יעלה על הדעת, שכל זה אירע בפגישה אחת, חד פעמית. כדי להבהיר ענין זה, יש לעקוב אחר היחסים שבין הסופרים שנזכרו לעיל — "אז"ר — ברנר — עגנון — לבין הראי"ה וביאליק.

12) נחום גוטמן, "בית הרב קוק זצ"ל", דבר לילדים, כרך לא, חוברת 2, תשרי, תשכ"ה, ע' 1.
 13) ר' בנימין, הרב ז"ל, (שרטוטים), ההד, שנה אחת עשרה, אלול תרצ"ו, חוב' י"ב, ע' כת.
 14) מ. אוסישקין, "גאון הדורות", ההד, שנה עשירית, תרצ"ה, חוב' י"ב, ע' ו.

אז"ר = אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ, זקן הסופרים בא"י, היה הראשון, מבין הסופרים העבריים בארץ, שהכיר באורו של הראי"ה והתקרב אליו.¹⁵ הוא נפגש עם הראי"ה פעמים רבות עד שנהפכו לידידים. במשך הזמן היה לבן ביתו והיתה לו התקשרות רוחנית גדולה אליו.¹⁶ אז"ר והרב היו בכלל הנאהבים והנעזמים, מעת בואו לארץ, התדבק ברבנו, ושאף דבריו באהבה ורצון. הוא הכיר את יתרון רוחו, הבין כי יש בו פלא. כי כשרון מובהק כזה יוצא מן הכלל בתוך שדרות הגאונים והרבנים, והוא טהר לב, עם בואו לחדש בחיים, לקרב רחוקים.¹⁷ "אז"ר דבוק היה ברבנו הגדול, ומה ששמע מפיו כתב וקרא את המאמר בשם: פירורים משלחן גבוה.¹⁸ אז"ר היה הראשון שפירסם מאמר גדול ונלהב בשבח הראי"ה.¹⁹ "אז"ר לא הסתפק בזה שהוא עצמו התהלך ברגש עם הראי"ה, אלא ניסה למשוך אליו גם סופרים אחרים, וביניהם גם את ברנר. וכך נצטרפו לחוג הסופרים מסביב לראי"ה גם ר' בנימין ז"ל והסופר ש"י עגנון שליט"א.²⁰ בענין זה כתב בנו כדברים האלה: "וזוכר אני את שיחתי הראשונה עם הרב ז"ל לפני עשרות שנים. הוא התאונן אז לפני על חוסר קירבה מצד הסופרים. היה מורגש שיש לו מה להרצות ואין לו בפני מי להרצות. באותה שעה היו כבר אז"ר ועגנון כרוכים אחריו".²¹ "רבנו קוק היה מוקיר מאד את הסופר ש"י עגנון, ומעיר הערותיו עליו, וחיבה גדולה, חיבה יתרה, היתה נודעת מאת הגאון המקובל אל הפייטן הצעיר כל הימים. (עוד היום צפות דמעות בעיני הפייטן מדי דברו בגאון).²² וש"י עגנון, התקשר גם הוא אל הראי"ה, אבל מאידך, היתה אהבה נפלאה בינו לבין י. ה. ברנר. וכשכתב את סיפורו: "והיה העקוב למישור", הראה את כתב היד לברנר וגם להרב קוק, והוא נמלך בשניהם"²³ וכה מספר ש"י עגנון על ש: בן ציון: "מספר גדול היה ביפו, ש. בן ציון שמו, דבוק הייתי בו עד לאחת והייתי יוצא ונכנס אצלו".²⁴

15 ר' בנימין, משפחות סופרים, פרצופים, הסדיר דב סדן, ירושלים, תש"ך, ע' 202.

16 הרב צבי יהודה קוק, הצופה, ה' תשרי תשכ"ו, מוסף שבועי, ע' 1.

17 י. צ. רמון, "שלושה הגאון קוק, אז"ר, עגנון", ההד, שנה תשיעית, תרצ"ד, חוב' י, ע' כט.

18 ש"י עגנון, "יוסף חיים ברנר בחייו ובמותו", מולד, כרך יט, יוני 1961, תשכ"א, חוב' 156, ע' 276.

19 א. ז. רבינוביץ, "כתר תורה", לוח א"י, נערך ע"י א. מ. לונץ, תרע"ב, ע' 51-74.

20 הרב צבי יהודה קוק, שם, שם.

21 ר' ב. "הרב ז"ל" (שרטוטים) ההד, שנה אחת עשרה, תרצ"ו, חוב' יב, ע' כח.

22 ר' בנימין, שם, ע' 291.

23 שם, ע' 282.

24 ש"י עגנון, שם, שם.

מכל האמור לעיל, יכולים אנו עתה לצרף ולצייר לנו תמונה בהירה וברורה יותר. ביתו של הסופר ש. בן ציון, היה מקום ועד לסופרים ומורים. בין הסופרים באי ביתו, היה חוג סופרים מקורב מאד לראי"ה, ביניהם היו: אז"ר — ועגנון. בוויכוחים שהתנהלו בין האורחים נגעו בבעיות חברה, תרבות, דת, ואישים, ועוד²⁵. כאשר ביאליק בא לתור את הארץ, הוא התארח בביתו של ש. בן ציון, ששימש לו מעין תחנה מרכזית, בו היה נח בין הביקורים במושבות ובירושלים. ואלה דברי המשורר: «ליפו באנו ביום השני. שם עשיתי שני ימים»²⁶. «עכשיו אני ביפו ונח קצת מן הרעש של פסח בירושלים, וכל מיני הפגישות במושבות יהודה»²⁷. ביפו שהיתי ונחתי עד יום הששי²⁸. גוטמן (ש. בן ציון) חי כקיסר²⁹. ביאליק למד איפוא להכיר את הראי"ה, לא רק מפגישות ישירות אתו, אלא גם מפי שכנים, אנשי המקום, סופרים ומורים, וביניהם היו: מחד, חוג קטן של מוקירי הראי"ה, ומאידך, מתנגדים רבים, וביניהם, י. ת. ברנר ואחרים, שהעלו לפניו את גימיקיהם לשלילה. ומזכרונותיו של נ. גוטמן מסתבר, כי אף מי שהיו ממתנגדיו של הראי"ה, אף הם כבדוהו והוקירוהו אישית. לשם השלמת התמונה יש להוסיף את עדותו של ש"י עגנון: "...כשהלווייתי את ביאליק בעלייתי הראשונה כשהיינו נוסעים ממושבה למושבה..."³⁰.

ברור איפוא, כי במשך כל ימי היותו בארץ, נמצא ביאליק תחת השפעה של אנשים מחוגו של הראי"ה: אז"ר — ר' בנימין — עגנון — שמעוני — ועוד, מפיהם שמע פרטים ופרטי פרטים על תורתו, ועל אורח חייו, וכשהיה נכנס אצל הראי"ה בימים שביין ביקור במושבה, לביקור בעיר, ידע מראש אל מה להתבונן, ומה לשאול ולברר. לא יפלא אם כן שביאליק למד להכיר את רעיונות הראי"ה בהיקפם ובעומקם באופן יסודי כל כך. ואעפ"כ ראוי לציין, כי באותו זמן אך מעטים מאד ידעו להעריך נכונה את הראי"ה, ורק בעל טביעת עין מעמיקה, ובעל נפש המתרשמת מדמויות אמת, יכלה לחדור ולגלות את גדלות הנפש. ואמנם התיאור שמסר למ. אוסישקין, על דמותו של הראי"ה, היה אמיתי ומדויק, לכללו ולפרטיו, עד כי גם אוסישקין שהיה הוא עצמו מידידי הראי"ה במשך שנים רבות, הסכים

(25) נחום גוטמן, "בית הרב קוק זצ"ל", דבר ליגדים, כרך לא, חוב' 2, ע' 1.

(26) ח. נ. ביאליק, אגרות אל רעיתי מאניה, ע' 38.

(27) שם, ע' 40.

(28) שם, ע' 43.

(29) שם, ע' 42.

(30) ש"י עגנון, שם, שם.

לו ללא כל הסתייגות שהיא. "כל דברי ביאליק היו נכונים", כך סיים מ. אוסישקין.

עד היכן הגיעה השפעתו של הראי"ה על ביאליק? מהאמור לעיל אין ספק שהשמייע דברי התלהבות על הראי"ה בפני מ. אוסישקין ורבים אחרים, אבל משפט הסיכום שנשאר חרות בזכרונו של אוסישקין היה: אישיות ממדרגה ראשונה — והשאלה היא באיזו מידה קבל ביאליק גם את תורתו, והיה מוכן ללכת בדרכי חייו של הראי"ה? מעניין להביא בהקשר זה את דברי הפרופ' י. קלוזנר, שהיה מראשי המדברים בספרות העברית החדשה בזמנו, וחי בירושלים, והכיר מקרוב ונפגש לעתים הן עם הראי"ה והן עם ביאליק, ואלה דבריו: "כבוד גדול נעשה לביאליק בירושלים ובמושבות ומעריצים ומחבבים היו סובבים ומקיפים אותו בכל מקום תמיד. הוא אפילו מבאר את מיעוט ההשפעה, שהשפיע עליו כל מה שראה בארץ, במה שתמיד היו אנשים בקרבתו והפריעו להסתכלות עמוקה ולהרגשה בלתי אמצעית ביחס למקומות הקדושים וההיסטוריים שראה בפעם הראשונה בחייו. על כל פנים, נסיעה זו לארץ משאת נפשו לא השאירה רשמים חזקים בנשמתו ולא חדשה דבר ביצירתו הפיוטית"³¹.

המשפט האחרון, המסכם, "נסיעה זו לארץ משאת נפשו לא השאירה רשמים חזקים בנשמתו" — דורש הבהרה. האמנם כן היה הדבר? מהו קנה המדה, בו השתמש הפרופ' י. קלוזנר, כדי לבחון אם היתה התרשמות חזקה, או לא. — הווה אומר: יצירה חדשה, וכהוכחה לחוסר התרשמות, לדבריו, הוא מביא את הטענה על חוסר יצירה חדשה בשירתו. נגיח לרגע קט כי אמנם כן הוא, כי זהו קנה המידה היחידי כדי לבחון התרשמות חזקה, בנפש יוצר. ואם כן, פליאה היא, כיצד נעלמה מעיניו יצירה חדשה, ואף מהפכנית ממש, אמנם לא בתחום הפיוט, אלא בפרוזה, בהגות, כוונתי למסה: הלכה ואגדה — שנדפסה ב"כנסת", שהופיע בשנת תרע"ח, ושנכתבה כפי הנראה בשנת תרע"ו, כפי שמסתבר מדברי ההקדמה של העורך³². ומסה זו, שנכתבה כשש-שבע שנים לאחר ביקורו הראשון בארץ, מציינת נקודת מפנה במהלך מחשבותיו של ביאליק³³.

31 פרופ' י. קלוזנר, "ח. נ. ביאליק", האנציקלופדיה העברית, כרך שמיני, ע' 248-249. חברה להוצאת אנציקלופדיות בע"מ, ירושלים ת"א, תשט"ז.

32 ח. נ. ביאליק, "הלכה ואגדה", כנסת, דברי ספרות, העורך: ח. נ. ביאליק, בהוצאת הקרן לתמיכת סופרים מיסודו של הלל זלטופולסקי, דפוס מוריה (לא צוינו מקום ההדפסה, ושנת ההדפסה, מיוחס לשנת תרע"ח). עיין בהקדמה של העורך.

33 פ. לחובר, תולדות הספרות העברית החדשה, הוצ' דביר, ת"א, תשי"ז, ספר רביעי, ע' 79.

מעניין לשמוע מהי דעתו של הסופר והמבקר י. פיכמן בענין זה: „במסה היותר עמוקה שכתב, „הלכה ואגדה“, הובעה השקפתו הסינתטית על יצירת הדור. בה סכם את בקרתו עליה שהניחה את „ההלכה“, את „גופי הדברים“ ונשתקעה רובה ככולה ב„דברי אגדה“, הראה שכל זלזול ב„הלכה“ מביא לדלדול המציאות ולדלדול היצירה כאחד. מסה זו היא כולה קריאה נלהבת לחזור אל ההלכה. לשם החומר המגובש בה, לשם צורות החיים המוצקות שבה, העשויות לשמש חיזוק ליצירה וחיזוק לחיים. אין זאת ריאקציה נגד האגדה כשהיא לעצמה, שביאליק אינו פוסק לדבר בשבחה. ב„אגדה“ לא רמז אלא לרכרוכה של היצירה, שהליריזם אוכל בה את גרמי האפיקה. כנגד זה סומלו ב„הלכה“ אותם היסודות הממשיים, „נכסי הברזל“ של התרבות, שבלעדיהם יצירת הפיוט ויצירת המחשבה מתקלשות על כרחן. ביאליק חושש ל„דור שכולו אגדה“, ל„אגדה שאין הלכה בצדה“ — ליצירה נטולת בסיס ממשי שכולה פורחת באויר ומצטמצמת ב„דברים נאים“ בלבד. ההלכה אינה משמשת יסוד לסגנון המדע בלבד. בהלכה גם הבראת האמנות על ידי חמרי הגלם המשוקעים בתוכה. העדפת ההלכה צריכה להיות מעין ריאקציה כנגד האווריריות שביצירתנו, מעין שינוי ערכין בחיים, התובעים „מצוות“ ו„גופי מעשים“³⁴.

י. פיכמן מודה כי: א. מסה זו היא כולה קריאה נלהבת לחזור אל ההלכה. ו-ב. מסה זו היא היותר עמוקה שכתב. בהמשך הדברים הוא מנסה ל„פרש“ כמה ביטויים, כדי ל„רכך“ את הרושם. העדפת ההלכה צריכה להיות „מעין“ ריאקציה כנגד האווריריות שביצירתנו, „מעין“ שינוי ערכין בחיים, ועוד, אך אין בכוחם של הפרושים לסתור את המסקנות העיקריות שהובאו לעיל, והוא עצמו מציין כי ביאליק חושש לדור שכולו אגדה, לאגדה שאין הלכה בצידה.

הרבה נכתב על מסה זו, הן לחיוב ועוד יותר מזה לשלילה, ונביא כאן רק קטע קטן מביקרתו החריפה של הסופר י. ה. ברנר: „מסתו זו של ביאליק, היא מעשה צעצוע נפלא מצד ההרצאה הנמלצה והאפוריסמין המבהיקים, אבל תוכה נחר. אף חשיבות אקטואלית אין למאמר זה. אה, ובכן אידיאה, האידיאה של ההלכה!... אבל האם לא סימן רע הוא למשורר, כשהוא יגע כל מיני יגיעות להסב את עיניו מעצם הדברים, כפי שהם מתגלים במציאות, והוא — בעל „שירת“! — מתחיל לדבר באזנינו על האידיאה. שיש

34) יעקב פיכמן, „יצירת ביאליק“, כל כתבי ח. נ. ביאליק, הוצ' דביר, ת"א הרפסה כ"ב, תשכ"ב, ע' XXIV.

אידיאות רמות ושאפשר לדבר עליהן — את זאת אנו יודעים גם בלעדיך, מר ביאליק! ממך מצפה הספרות לגילויים בעולם השפל, הקונקרטי!³⁵

ומן הנכון להוסיף, כי בשנים תרס"ט-תרע"ו, מאז ביקורו של ביאליק בארץ, ועד שנת פירסומה של המסה: הלכה ואגדה, לא נמצא בסביבתו של ביאליק מי שהוא שיכול היה להשפיע עליו בכיוון של הגברת ההלכה, אלא איפכא מסתברא, הוא היה מוקף באנשים רבים שהתנגדו להשלטת ההלכה. ההשפעה היחידה יכלה להיות רק מצד הראי"ה, אף כי ממרחקים, ואמנם יכולים אנו למצוא אישור על כך מפי הרב ר' צבי יהודה הכהן קוק שליט"א שאמר כי קשרי מכתבים בין ח. נ. ביאליק לבין הראי"ה נשמרו זמן רב³⁶. ועוד פרט קטן, שאולי יש בו ללמד על הכלל. במכתבו לאז"ר, בשנת תר"עא כתב ביאליק, בסוף המכתב, אחר החתימה: „ברכה ושלום בפ"ע להרה"ג מ"ר קוק"³⁷.

ומדוע הופיעה המסה כשש שנים לאחר הביקור בארץ? כדי להבין זאת עלינו לעמוד על אפייה של יצירת ביאליק בכללה, וראוי להביא בקשר לזה את דברי הסופר והמשורר י. פיכמן, שהיה מידידי המשורר, וחי בקרבתו שנים רבות. ראהו ביצירתו, ושמע מפיו הערכות עצמו, והרבה לחקור ולנתח את יצירות המשורר, ולכתוב עליו עוד בחייו. וי. פיכמן אומר: יש לציין מדה מובהקת אחת באפייה של יצירת ביאליק: לשאת ימים רבים בקרבו את חוויותיו ולבכר את פריו לאט לאט עד שיהיה ראוי לברכה. מידתו לא היתה מדת האימפרוביזציה. איש הגידול היה — הגידול האורגני והמתון. חוץ מ"מגלת האש", שהשתפכה בבת אחת, במשך ימים מעטים, מבלי שהכשיר את עצמו אליה, כמעט כל מה שהעניק לנו מ"בכורות יצירתו", עבר דרך כל כורי ההתכה עד שלבש את צורתו המשוכללת, הסופית, שלא חלו בה אחר כך כמעט תיקונים נוספים לעולם. „המתמיד" צמח לאטו וזמן גידולו ארך שבע שנים³⁸. ורק עתה נוכל להבין כראוי מה פירושה של הדברים שאמר ביאליק לראי"ה על סף פרידתם, ושהרב ר' צבי יהודה הכהן קוק, שמרם כלשונם בזכרונו הנפלא: „אני לוקח אתי מטען גדול, ובשובי לביתי אסדר את המטען"³⁹.

35) כל כתבי י. ח. ברנה, כרך שני, הוצ' דביר, הוצ' הקיבוץ המאוחד, תשכ"א, 1960, ע' 358.

36) הרב צבי יהודה קוק, שם, שם.

37) אגרות ח. נ. ביאליק, מכונסות ע"י פ. לחובר, הוצ' דביר, ת"א, תרצ"ח, כרך

שני, ע' קיב.

38) י. פיכמן, שם, שם.

39) הרב צבי יהודה קוק, שם, שם.

מה היה המטען שקיבל ביאליק מהראי"ה? — ההלכה. המטען היה גדול מאד, ושש שנים עברו עד שסידר חלק ממנו בצורת מסה. האם צדק הפרופ' קלוזנר בהערכת מידת התרשמותו של ביאליק מביקורו הראשון בארץ? נראה לי כי התשובה ברורה מאליה — לא, ובהמשך, הדברים יתלבנו עוד יותר.

באייר תרפ"ד עלה ח. נ. ביאליק ארצה והשתקע בה. הוא התיישב בתל-אביב. הראי"ה כהן כבר אז כרב הראשי לא"י, וביתו היה בירושלים. מיום עלייתו התמסר המשורר לפעולה ציבורית ענפה ורחבה. לא היתה כמעט פעולה תרבותית עברית בארץ ישראל, שהוא לא לקח חלק בה. ובכל מקום היה הוא ראש המדברים, העושים והמעשים. הוא היה נשיא אגודת הסופרים העבריים, נשיא ועד הלשון, נשיא אגודת שוחרי האוניברסיטה, ועוד ועוד⁴⁰. נוסף לכל אלה הוא הרבה להרצות בפני הקהל, ולשם כך אף טרח ונסע ממקום למקום. הרצאותיו משכו קהל רב, וביחוד בני נוער ופועלים צעירים, והשפעתו עליהם היתה גדולה. מנהיגי הפועלים קרבוהו וראוהו כאיש "שלהם". ביחוד עמד בקשרי ידידות רבה עם הסופר והמנהיג ברל כצנלסון, שהיה הוגה הדעות והמנהיג הרוחני של הפועלים בארץ בזמנו. אבל הוא לא הסתפק בפעילות בשדה התרבות בלבד, אלא השתתף בדיון בכל בעייה ציבורית חשובה. הוא נעשה מראשי המדברים בישוב החדש, ומנהיגים ועסקנים ממפלגות שונות באו אליו לשאול בעצתו⁴¹.

בהיותו איש הציבור, הוא נתקל לא אחת בבעיות, ביחוד דתיות, שהדעות עליהן היו חלוקות, והחברה שראתה אותו כ"שלה" סברה ונהגה אחרת מאשר הרבנות הראשית, למשל. מה היתה עמדתו לתופעות אלה? ומה עם יחסו לראי"ה, בכלל? הן חמש עשרה שנים חלפו מאז נפגש עמו לאחרונה, והימים היו ימים קשים למשורר, האם לא פגה ההתלהבות בינתיים? האם לא נגסו שיני הזמן חלק מהידידות וגרמו לשינויים בהערכתו, בגישתו? כיצד השקיף עתה על הראי"ה ותורתו? האם נתקרבו זה לזה, או שמא התרחקו זה מזה, בפרק האחרון של חייהם בארץ? הנפגשו לעתים, ומה היה אופי פגישותיהם?

נשמע את אשר בפיו של סופר מחוג הראי"ה: "פעמיים נפגשתי עם ביאליק, בביתו של הגאון (הראי"ה). הלכתי אתו לבקור ביחידות אצל הגאון בשבתו בנהו הקיץ בקרית משה אשר בירושלים. השיחה בדרך היתה כמעין

(40) אגרות ח. נ. ביאליק, כרך חמישי, ע' שיד.

(41) שם, שם, ע' שי.

מתפרץ, מעודי לא ראיתי שופע ומקפל רעיונות כאותה שעה. נכנסנו לבית הגאון ופניו הפיקו אצילות ועדינות, יופי עילאה ושלוח רבתי. בשיחה היה ביאליק השואל והגאון המשיב. דומם ישבתי מן הצד והזנתי את אוני בשיחה ואת עיני במראה אשר לפני. המשורר שרק זה עתה היה כמעין המתפרץ ישב עתה בענווה ובהצנע לפני הגאון, כשהוא כולו קליטה"⁴².

והרי תיאור פגישה אחרת: "ליל קיץ בירושלים. בחצר מפולש בשכונה החדשה בקרית משה ישב הרב ז"ל בגלימה שלא ראיתיה בפעם אחרת. לימינו יושב עוד אחד: ביאליק ז"ל. אני יושב קצת מן הצד, מאזין לשיחתם. שני הוולוז'ינים, המשורר-הלמדן והגאון-המשורר. פני הגאון קורנים. המשורר יושב בענווה. זולתנו אין איש בחצר"⁴³. ועל פגישה אחרת: "והיה ענין לראות את שני גדולי וולוז'ין אלו בצוותא חדא, שניהם בעלי אינטואיציה בלתי שכיחה, הגאון התלמודי בעל הנשמה השירית, והמשורר הלירי השוקד גם על המשנה ועל מבועי ההלכה, ושני אלו אוהבים, מכבדים ומעריצים זה את זה"⁴⁴. מדברים אלה ברור, כי מאז עלותו ארצה הוסיף המשורר להתקרב, לכבד, להעריך, ולאהוב את הראי"ה יותר ויותר. ואם כי גם הראי"ה אהב, כבד, והעריך את המשורר, מכל מקום ישב המשורר לפני הראי"ה כתלמיד לפני רבו, לפחות בתחומים ידועים. מהם תחומים אלה? אין ספק כי אחדים מהם הם מפעלי "עונג שבת" ו"אהל שם". אך הפעם נדון על השפעה אחרת, ההשפעה בתחום המחשבה והעיון, ונעמוד על דבר המקור ממנו נבעה ההשפעה על המשורר במסתו "הלכה ואגדה".

ב.

אחת המטרות, שאליה שאפו הן הראי"ה והן ביאליק, היתה: שיבה למקור, שאיבה מהמקורות — ומזיגה, וכשני ידידים טובים, הנמצאים בריחוק מקום זה מזה, יוצאים הם איש לקראת אחיו, על מנת להיפגש אי שם באמצע הדרך. הראי"ה — איש ההלכה, יוצא מקצהו, וביאליק — איש האגדה, יוצא מקצהו. אבל לא רק נקודת המוצא היא הקובעת את כיוון הדרך ותיאורו, אלא חשיבות רבה נודעת גם לקהל הצופים, המשתתפים, והרי קהל קוראיו של הראי"ה היו אנשי הלכה בעיקרם, וקהלו של ביאליק, היו אנשי אגדה

(42) ר' ב. "שרטוטים", מדברי אזכרה מטעם אגודת הסופרים, ליום השלושים ב"אהל שם", ההד, שנה עשירית, תמוז תרצ"ה, חוב' י', ע' לב.

(43) ר' ב. הרב ז"ל, (שרטוטים), ההד, שנה אחת עשרה, אלול תרצ"ו, חוב' י"ב

ע' כח.

(44) ר' ב. שרטוטים, ההד, שנה עשירית, תרצ"ה, חוב' י'.

ברובם. מובן על כן, מדוע ראה הראי"ה לנכון, במאמרו הגדול בשם "תעודת ישראל ולאומיותו", להדגיש ולשבח את האגדה, בעיקר, וגישתו היא: מההלכה אל האגדה, היות ואליבא דקוראיו, הרי ההלכה היא בחינת: לית מאן דפליג. ואילו ביאליק, מאידך, מרבה לשבח ולהדגיש את ההלכה, וגישתו היא: מהאגדה אל ההלכה. כי לגבי קוראיו שלו, הרי האגדה היא בחינת "הכל מודין".

לכאורה נראה לנו כאילו הם מדברים על שני ענינים שונים ורחוקים זה מזה, אולם כשנעמיק לעיין נוכח כי שניהם מכוונים למעשה לאותה המטבע, אלא שכל אחד מהם מתאר בעיקר צד אחד שלה, אבל, עיקר העיקרים, רוח הדברים ומטרתם, אחת היא: מזיגה. ואם נכונה היא הנחתנו, כי הרוח אחת היא, הרי יש לצפות שדבר זה ישתקף הן בתחומי הרעיון, ובמידה ידועה גם בדרכי ההבעה, בסגנון, על אף המרחק והשוני הגדול באמצעי הביטוי, שהיה בין הראי"ה לביאליק.

ליקטתי קטעים אופייניים, בתכנם ובסגנונם, מהמאמר: הלכה ואגדה, והצגתי לעומתם מקבילות מכתבי הראי"ה. נעיין עתה בקטעים הבאים, ונראה עד היכן הגיע המשותף ביניהם. "הלכה שמתרוממת עד למדרגת סמבול — וכזאת יש, כמו שיתבאר עוד — היא עצמה נעשית אם לאגדה חדשה, אם כיוצא בה ואם לאו כיוצא בה...".⁴⁵ "לנו חשוב רק להראות, עד כמה יש בכחה של הלכה קטנה ויבשה להתרומם לפעמים למדרגת סמבול, כשהחומר הנוקשה שלה נופל לתוך כור ההרגשה החיה והוא חוזר ונתך שם לאגדה".⁴⁶ "יש רוח ממוזג שמתערב יפה עם העולם והחיים, עם סדרי המעשים והנהגת המדות, איננו נכר כל כך בפעולתו לעצמו, אבל הוא מגלה את כחו הנאה והמסודר בכל עת שייגע הדבר לידי תלמוד ולידי מעשה. זהו רוח ההלכה, רוח תורה שבעל פה, המסדרת את הקדש בארץ החיים. כשרוח זה מתוקן ומשוכלל כל צרכו הרי הוא נעשה כסא ובסיס עליון של האגדה העליונה, המשוטטת בגבהי מרומים ותופסת את המאויים הנצחיים"⁴⁷ *.

(45) הלכה ואגדה, כל כתבי ח. נ. ביאליק, ע' רכג.

(46) שם, שם, ע' רכה.

(47) אורות, ע' מא.

* הערה כללית, ביחס למובאות מכתבי הראי"ה, שהובאו בסעיף זה, והלקוחות מספרים שיצאו לאור אחרי הזמן בו נכתב המאמר הלכה ואגדה. ברי, כי לקהל הרחב, נודעו דברי הראי"ה רק אחרי שנדפסו. אבל, לחוג מקורביו, היו הדברים ידועים סמוך לזמן כתיבתם, והם עברו מפה לפה, ויש גם שהעתיקו קטעים מסוימים והעבירו מיד ליד. כהוכחה לכך ישמש מאמרו של אז"ר: "כתר תורה", שנדפס בשנת תרע"ב, ובו יש מובאות רבות מאגרות הראי"ה, שיצאו לאור רק בשנת תרפ"ה.

„ההלכה והאגדה אינן באמת אף הן אלא שתיים שהן אחת. שתי פנים של בריה אחת. היחס שבין זו לזו הוא כיחס שבין המלה למחשבה ולהרגשה או כיחס שבין המעשה והצורה המוחשית ובין המלה. ההלכה — היא גבושה, תמציתית האחרונה והמוכרחת של האגדה; האגדה היא התוכה של ההלכה“⁴⁸. „באמת יש בתוך האגדה תמיד תמצית הלכותית, וכמו כן בהלכה תוכן אגדי פנימי. על פי רוב מונח התוכן האגדי בצורתה האיכותית של ההלכה. והתוכן ההלכותי בתיאורה הכמותי של האגדה. ובלא חיפוש והרגשה מיוחדת מושפעים אנו בעת הלימוד ההלכותי מתכונתה האגדית המסותרת של ההלכה, ובלמוד האגדה מקיצובה של ההלכה המעורב בתוכן האגדי...“⁴⁹. הלכה חיה ובריאה היא אגדה שלעבר או שלעתיד, וכן להפך. תחלתן וסופן של שתיהן נעוצים זה בזה“⁵⁰. „גדולה אגדה — שמביאה לידי הלכה, וכל אגדה שאין עמה הלכה, אונתית היא, וסופה היא עצמה בטלה, וגם מבטלת כח המעשה של בעליה“⁵¹. „יסודות ההלכות הנם ג"כ אגדות“⁵¹.

„חטא חטאו כמה דורות וכתות בישראל לאגדה, שהפסיקו בינם ובינה את הקשר החיוני. המזני התמימים שבהם תפסו דבריה כפשוטם וראוה כראות עיקרי אמונה, והמוני המתחכמים תפסו אף הם דבריה כפשוטם וחשבוה כחבלי שוא. אלה ואלה גסי דעת וטעם היו, על כן טחו עיניהם מראות את המאור השירי ואת ה"אמת משל" שבה. הם חדלו להבין את לשונה“⁵². „ימים רבים נעזבה האגדה, בצדה העליון, מהמון העם — מאפס יכולת לזה, ומרבים מגדולי כשרון — מסבות של הסכמות של חולשה, שלא יכלו לעקרו כל גדולי הדורות שנלחמו כנגדם. עד שבא עכשיו הכח היותר נמרץ הוא ההכרה, שהוא מפתח את כל האזיקים, רק הוא יעורר את הרוח, רק הוא יאור גבורה בלבבות נחשלים, ולבב נמהרים תבין לדעת ולשוון עלגים תמהר לדבר צחות...“⁵³. „אחת מדרכי האגדה, שהם מאירים את העינים למי שמשכיל את מהלכם ומחשיכים את האור למי שאינו יודע את דרך רוחם...“⁵⁴. „ע"ד אגדות הא"ר (ה"אבקת רוכל") ע"פ רוב צפונות בהן שיטות שלמות ובקורת

אז"ר היה „שליחו" של הראי"ה בין סופרי ישראל, ומה ששמע מפי הראי"ה, וקרא בכתבי הראי"ה, היה מספר לכל חברי החוג, ובתוכם גם ח. נ. ביאליק. (עיין מכתבו של ח. נ. ביאליק לאז"ר, שבו הוא שולח ברכה ושלוש לראי"ה, וקורא לו הרה"ג מ"ר). כל המובאות הבאות, לקוחות ממאמרים ואגרות שנכתבו זמן רב לפני הכתב המאמר: הלכה ואגדה, וביאליק ידע עליהם וקרא אותם.

48) „הלכה ואגדה" ע' רכג. 49) אורות הקודש — חלק ראשון, ע' כו.

49) הלכה ואגדה, שם ע' רכג. 50) „הלכה ואגדה", שם, ע' רכח.

51) עקבי הצאן, ע' נב. 52) „הלכה ואגדה", שם, ע' רכט. 53) עקבי הצאן, ע' נג. 54) אג, א, ע' רלד.

אדירה על כל הרע והכיעור שבמהלכי ע"ז וכל אביזרהא, שדוקא בצאתם ממסגר צר ודחוק מאד של אגדה תמוהה הרבה תוכל להיות מוארת כל צרכה. וכך הוא טבע העיון של הדברים הנסתרים, אבל לא נכתבו מעולם דברים כאלה במגמה טנדנצית, להגיע על ידה לאיזה תכלית מכוונת, כשם שאין התפעלויות שירית נכתבת לשם תכלית, כ"א כך היא הצורה הנפשית פנימה, ושירים שנכתבים לשם מגמה אין רוח השיר הטהור חל עליהם. וכמו כן הגדות שנכתבות לשם כך הנן בכלל אגדות של דו-פני. וכל תכנון של האגדות הטהורות והקדושות הנן העתקה נאמנה של חזיון הנפש בעולמה הפנימי, שזהו השפה שלה בטבע, והאמת המעשית יוצאת ע"פ קלסתר שלה ונותנת להחכמה את עבודתה, לכלול ולחבר את שני העולמות הללו יחד ביחודא שלים".⁵⁵

„בעיקר הלכה אנו עסוקים כאן, הלכה בתור כלל גדול, בתור צורה מוחשית ומסוימת לחיים ממשיים, חיים שאינם פורחים באויר ותלויים ברפיון של הרגשות ומימרות נאות בלבד, אלא שיש להם גם גוף ודמות הגוף נאים".⁵⁶ „ואם אל המטרה הלאומית נשקיף, הלא דבר ברור הוא שהרבה יותר אנו בטוחים על חווק רוח הלאומי ושמירת דגל ישראל, אם יהיו כל בנינו שומרי דת ותורה, מאשר יהיו חפשים והולכים בדרך אשר לא לישראל ותורתו הוא, שלאומיותם של אלו היא באמת פורחת באויר ואין לה על מה שתסמך, א"כ למה לא ישתדלו סופרנו החפצים בתקומת עמנו, בשלומה, והטבתה, לחבב גם את הדת והתורה ושמירתה על בנינו?"⁵⁷

„קול המונה של תביעת הלב בשטף מרוצתה לנקודת שאיפתה — זוהי האגדה"⁵⁸; „האגדה היונקת מעולם האצילות, עוסקת בראוי וברצוי, וכשאני קורא בה אני רואה מה רצתה, איך הגתה ולמה נשאה את נפשה האומה הישראלית"; „ההלכה שניזונית מעולם העשיה, עוסקת בקיים ובמוחזק, והיא מראה לנו בעליל, בציורים קצרים אבל בולטים, את עצם חייה של האומה, את ממשות חייה, אני רואה מתוכה עין בעין, איך הלבשה האומה את רצונה ומשאות נפשה השוטפים צורות חיים קימות ומוצקות, צורות של מעשים".⁵⁹

„ההלכה היא איפוא מעשה יצירה לא פחות מן האגדה. אומנותה היא הגדולה שבעולם: אומנות החיים וארחות חיים, חמרה — האדם החי לכל יצרי לבבו; אמצעיה — החנוך האישי, התברתי והלאומי; ופריה — שלשלת ימים רצופים של חיים ומעשים נאים, פלוס ארח חיים בין מעקשים ועקלקלות של יחיד ורבים, הויה נאה של האדם בעולם, מהלך חיים מתוקן".⁶⁰

55 שם, שם, ע' לדלח. 56 „הלכה ואגדה", שם, ע' רכת. 57 עצות מרחוק, הפלס, ע' 531. 58 „הלכה ואגדה", שם, ע' רכג. 59 שם, שם, ע' רכו. 60 שם, שם, ע' רכג.

„לדעתי הענייה יש לנו עוד מחיצה אחת, שהגנו צריכים לפתח בה ג"כ פתח להרבות הכניסה והיציאה מגבול לגבול, והיא: בין חכמת האגדה וחכמת ההלכה. באמת, כשם שחכמת ישראל ההיסטורית לכל ענפיה חיה היא ויונקת מחכמתה של תורה לעמקה ולרחבה, והאחרונה מושפעת ג"כ הרבה מהראשונה, כן הוא בענין חכמת ההגדה עם חכמת ההלכה, שיסוד הראשונה חכמת הלב והרעיון, שכל ההלכות המרובות התלויות בדעה ובמחשבה נובעות ממנה, והשניה היא חכמת המעשים. ששניהם נובעים משני השרשים שמסתעפים מתוה"ק, הם החכמה והנבואה, שלא נתבאר עדיין יפה גדריהם ביחס לנתוח ההלכות וענין תורה שבע"פ".⁶¹

„הדברים שלמעלה, האמורים בהלכה ואגדה מצד עצם מהותן, בתור שני גופי — או סגנוני — חיים מיוחדים, היו מספיקים, כמדומה, גם לענין זה: שהרי הספרות מה היא, אם לא „חיים שבכתב“? ואולם מפני שבין „בעלי האגדה“ בימינו יש נטיה לתת לספרות „אבטונומיה“ — כלומר, „אמנות לשמה“, ויש שמעמידים אותה „למעלה מן החיים“, כלומר מחוץ להם, לפיכך, בנוגע לאלה, אין בטחון כלל, שהדברים שלמעלה יהא בהם כדי הוכחה. אדרבא, יש מקום לבטחון מהופך: בין שידודו במקצת הדברים ובין לא, ברי הוא, כי מי שיבוא ויאמר להם, שההלכה הכתובה יכולה עדיין אף היא לשמש בסיס לחלק חשוב מן הספרות החיה כאחותה האגדה — יסכן בעצמו להחשב בעיניהם כאיש שלא טעם טעם „יופי“ מימיו, או כליטאי הנלהב הלו, שמזמר בשמחת תורה — „שור שנגח את הפרה“.⁶² „הספרות הוא צל החיים, הנטיות והמקרים שאנו מוצאים בספרות בהכרח נמצאים תחילה בחיים“.⁶³ „כמקרה נסיונות החיים בימים הראשונים כן מקרה הספרות בימינו אלה. הספרות ראויה באמת להיות היועץ ומורה הדרך לעם בדרכי החיים המתחלפים בתנאים שונים ומשונים. היא ראויה להיות נושאת דגל הכח הלאומי הטבעי, לגדל את רוחו ולרומם קרנו, היא צריכה להכבד על פני העם, ולהשתדל שיהיו דבריה נשמעים, ובראשית כל לעמוד בקשר טבעי עם רוח העם בכללו, וע"כ צריכים הסופרים להיות מושפעים מרוח הטבעי העממי שלנו, ולהיות מתאחדים עם הציבור בכל דרכי החיים וההרגשות הלאומיות הנקנות על ידם. הספרות צריכה להיות מטפלת בגידול הכוחות המוסריות, הנובעות מטהר לב, מאהבת תורה ויראת ה'. רק אז תצלית, שיהיו כל תביעותיה נשמעים בעולמנו, ולא יהיה קולה קול קורא במדבר“.⁶⁴

61 אג, א, ע' ככב. 62 „הלכה ואגדה“, שם, ע' רכז. 63 „תעודת ישראל ולאומיות“, הפלט, ע' 429. 64 שם, שם, ע' 430. 65 „הלכה ואגדה“, שם, ע' רכת.

„המן הסלע הזה, מן ההלכה, נוציא לנו מים חיים? — ישאל „דור התחיה“ בתמיהה ובלי אמון. הן! אם מטה האלהים בידכם ואם מקור החיים בלבבכם! אלו היו לנו אמנים גמורים ויוצרים ברוכי אלקים, שלא נפסלו חייהם הם, היו מדובבים גם את שפתי הסלע הזה, ועל ידי משהו קטן — זה שקוראים לו כשרון — היו הופכים את ההלכה לאפוס לאומי. ואולם אמנינו, נוח להם לפי שעה לנוע על כלים שאולים ולקחת להם צורות מוכנות על ידי אחרים ולחקותם חקוי רעוע. המלאכה לא תמיד נקיה — אבל תחת זה היא קלה, זילא להם, שכיחה להם, ולפיכך גם באגדה — שהם מודים בה — עדיין לא נודעה כל כך גבורתם. ועדיין זו מצפה לגואל, שיבוא להפך אותה לליריקה לאומית, לשירה חדשה באמת“⁶⁶.

„לו היו סופרינו כולם מלאים רוח הלאומי שלנו בעצם טבעו ותומתו, ולא היו נזקקים לקנותו ע"י סבות מלאכותיות של חקוי, של רוח הזמן, וחשבונות רבים — אז היו מרגישים מה היא צורת הספרות וגווניה הדרושים לנו לגדל ולחזק כחנו הפנימי, ומה היא הספרות המהולה בנטפי ארס ומזיגות משחיתות, ההופכות למשחית את כל המזון הרוחני שבה, עד שלא תעשינה ידיה תושיה, ויצא שכרה בהפסדה בכפלי כפלים“⁶⁷.

„עתה יבינו עכ"פ באופן יותר מבורר, שבקשת החיקוי של הגוים ע"י ביטול העצמית היהודית איננה מדה טובה, ולא זו הדרך המביאה אל המטרה...“⁶⁸. „בין המתאמצים להיות משפיעים רוחניים לישראל, שזה הוא עיקר החסרון שלהם, שהם שואבים ממקורות זרים, מים שאובים, ומביאים אותם למחנה ישראל כמו שהם, בלא השכלה עמוקה ובלא דעה מיושבת, לסנן ולזכך הדברים עד שיהיו ראויים להביא מהם תועלת כשיבואו בעולם העברי ואלה המה דוקא המתפארים למחדשים ובעלי מקוריות, ומאין יבאו להם דברים נכונים ישראליים באמת, אם את מקור מים חיים עזבו, ידיעת התורה שבכתב ושבע"פ, וכל הספרים הרבים שכתבו לנו גדולינו צדיקינו חכמינו ומאורנו בכל דור ודור עד דורנו זה, והוא בכלל...“⁶⁹. „לו היתה ספרותנו החדשה יוצאת מרוח לאומי טבעי, כי אז היתה באמת מעין ישועה וברכה לעמנו. כל עצה טובה, וכל מחשבה טובה היתה מוצאת ידים חרוצות ולבבות נאמנים, וכל זרם של רוח חיים היה מוצא אלפי מלאכים טובים להובילו בכל פלגות הגוי כולו. לו היתה הספרות שלנו ספרות לאומית טבעית היתה מרגשת בהרגשה טבעית את הנקודה שעליה לירות שמה חיציה, והיתה מגעת אל מטרתה באופן רגיל...“⁷⁰. כל מצוה וכל הלכה יש לה תכונה

66) „תעודת...“ שם, ע' 428. 67) „אפיקים בנגב“, הפלס, ע' 604.

68) אדר ה'ק"ר, ע' נג. 69) תעודת, שם, ע' 428.

מוסיקלית מיוחדת שכנסת ישראל היא מקשיבה אותה ומתענגת עליה „פרח תפרח אף תגל גילת ורנן“. עלינו רק להסיר את האוטם מעל אזני בנינו „החוחים והקוצים הסובבים את השושנה העליונה“ והשירה תכה גלים בלבבם ותרומם את נפשם באותה הרוממות הטבעית שהיא מרוממת את כל אותם אשר חשו כראוי לפתח את טבע יהדותם“⁷⁰.

„אמנם כשישראל מתרומם לשאוב ממקורו, מקור מים חיים למרות כל מצבו החולה הוא מוצא את שמחתו ואשרו, ומרכס את כל מהלך חייו ע"י ההוה מהעבר אל העתיד הרענן והמובטח „ושאתם מים בששון ממעיני הישועה“, ותרגמו ותקבלון אולפן הדתן מבחירי צדיקיא. אבל כשהוא פונה אל אותה הצורה שכללות האמונה הגיע לה אצל אותם ששאבו בתחלה מבארו, מכלי שני או שלישי, ובשעה שמעינו כבר נרפש ונדלח כמעט מפרסות חזיר מיער, מה יחזו כל שואפי דעת וחיים, תרדמה ואימה חשכה, אין חיים ואין שמחה, אין הוד ותפארת. ע"כ עליו לשוב למקורו הטבעי, להפריח כל רגשותיו ממקורה של תורה עפ"י אותה הטבעיות של האהבה האלקית הטבועה בנפשו, ולהיות בטוח, שאותו העז האלקי אשר מלא את נפשותינו מאז נוצרנו להיות לעם לד' אלקים חיים, כשנשכיל לפתח את הרגש הקדוש והטהור האלקי שברוחנו פנימה. כשנשחרר את נשמותינו מהעבדות של הפנטזים השלילי, שהוא חוץ לטבע האדם בכלל, וחוץ לטבע עממי (עמנו) עם קדוש בפרט, ונבקש לנו את כל הדרכים המרחיבים בנו בכללנו ובפרטנו את היכולת לכח האהבה האלקית החיה והבריאה שהיא אור העולם לשוב עלינו, אז נמלא אז וכח ה' יחינו, לראות חיים בארץ חיים“⁷¹.

„כך היא בספרות. ובחיים?... הנה הולך וגדל דור באויר שכלו מימרות ופזמונים, ועל מיני דברים שכלם הבל פה ורוח שפתים. הולכת ונבראת מין יהדות של רשות. קוראים בשם לאומיות, תחיה, ספרות, יצירה, חנוך עברי, מחשבה עברית, עבודה עברית — וכל הדברים הללו תלויים בשערה של איזו חבה: חבת ארץ, חבת שפה, חבת ספרות, — מה מחירה של חבה אורית? חבה? — אבל החובה היכן? ומאין תבוא? ומהיכן תינק? המן האגדה? והיא בטבעה אינה אלא רשות, הן ולא ורפה בידה. יהדות שכלה אגדה דומה לברזל שהכניסוהו לאור ולא הכניסוהו לצונן. שאיפה שבלב, רצון טוב, התעוררות הרוח, חבה פנימית — כל הדברים הללו יפים ומועילים כשיש בסופם עשייה, עשייה קשה כברזל, חובה אכזרית... באו והעמידו עלינו מצות!... יתן לנו דפוסים לצקת בהם את רצוננו הנגר והרופס למטבעות

מוצקות וקימות. צמאים אנו לגופי מעשים. תנו לנו הרגל עשייה מרובה מאמירה בחיים. והרגל הלכה מרובה מאגדה בספרות. אנו כופפים את צוארנו: איה עול הברזל? מדוע לא תבוא היד החזקה והזרוע הנטויה?"⁷²

«כללו של דבר: באיזה דרך, באיזה עבר שנפנה מוכרח הדבר שתהיה הציונית מקודשת כולה בקדושת הדת והאמונה, מצד ערכה הלאומי דוקא ביחוד, ודוקא שתראה פעולתה בחיים ובפועל, לא רק באהבה פלטנית ושיחה נאה, כ"א להתאמץ ולהשתדל בדבר, להשיב לב בנים לאביהם שבשמים, לשוב אל ד' לשמוע בקולו ולשמור חקיו ומצותיו, לא לטעות בדברי טעות שהרגש הלאומי בלבדו, גם בהיותו ריק ונבוב מכל קודש מקיום תורה ושמירת מצותיה, הוא יהיה יסוד התשובה והיא השמיעה בקול ד' האמורה בתורה, חלילה לנו מהטעאת עצמנו באופן גס כזה. אנחנו גלינו מארצנו לא בשביל שרגש לאומי היה חסר לנו. פטרויטים נלהבים היינו, אדרבא — אמנם «על מה עשה ד' ככה לארץ הזאת, מה חרי האף הגדול הזה, ואמרו על אשר עזבו את ברית ד' אלקי אבותם אשר צוה אותם בהוציאו אותם מארץ מצרים». עזיבת ברית ד' גרמה את גלותנו, והתשובה לשמירת בריתו, תשיבנו לארצנו. מובן הדבר שהיסוד הלאומי אי אפשר שיהיה חסר מן הספר; הלאומיות היא נכללת בישראל, עם ההשבה אל התורה, כמו שפרוטה אחת נכללת באלף זון, והכתובים ודאי אינם צריכים פירוש שהשמיעה בקול ד' היא קיום התורה ומצותיה»⁷³

«טהרו את הספרות, סופרים נכבדים, טהרוה מכל דופי, מדברי נבלה וקלות ראש נגד כל קודש, למדו את בנינו להחזיק במעוז התורה והמצוה, חבבו להם את אמונתנו ודעותינו הלאומיות באהבה לאומית טבעית. אל תהיו נחפזים לחשב שכבר קנינו את הרוח הלאומי בכל תקפו. מחזה מדאיב לב הוא לראות, איך שכבר נמצאו סופרים מעפילים שחושבים שההשתדלות של הגברת רוח הלאומי כבר עלה בידינו, ועלינו כבר לבקש קולטורא כוללת גבוהה יותר. הכירו את האמת...»⁷⁴. «שירו לנו משוררים יקרים, שירי ציון, שירים לאומיים, אבל מלאים גם כן אש דת ורגשי קודש, לקיומה של תורה בפועל, כי רק ע"י המעשים שבפועל נושע, «לא המדרש עיקר אלא המעשה». כשנצרך חמדת הקולטורא אל שמירת התורה והמצוה ורוממות האמונה ויראת ה', הננו קרובים מאד אל המטרה, בחסד עליון גומר עלינו»⁷⁵. «עלינו להוכיח ולהראות גלוי את המשגה הגדול של הספרות הזמנית,

72) «הלכה ואגדה», שם, ע' רכט. 73) אפיקים בנגב, ה'99ט, ע' 144. 74) תעודת ... שם, ע' 430-431. 75) שם, שם, ע' 432.

שבכללה היא מתחלקת לשני חלקים: או שהיא עומדת כצר לתורה ומצוה ואמונה, או שהיא מנערת את חצנה ומסחת את דעתה לגמרי מלהתעסק לחוק את שמירת התורה והמצוה, כדת משה וישראל בעמנו, כאלו הדבר הגדול הזה, שהוא כל חיינו, הוא דבר צדדי, שראוי להניח אותו על המקרה, מאפס מעשה והתעוררות, והם לא ידעו ולא יבינו, כי אי אפשר, גם מצד הטבע והדבר הנוהג, לבנות את בית ישראל הקרוע לגזרים, כ"א ע"י שנשוב להשתדל כולנו להחזיר את החיים הטהורים של התורה והמצוה בעמנו כולו, ע"פ כל האמצעים שתשיג ידנו"⁷⁶.

"זו [האגדה] נותנת איר לנשימה. וזו [ההלכה] לרגל עמידה, קרקע עולם. זו מכניסה את היסוד הנוזל והשוטף, וזו — היסוד המהוה ומקים. אומה שאינה למודה להיות תוכפת הלכה לאגדה, מוסרת עצמה לתעתועי עולם ומסכנת בעצמה לשכוח את הדרך הישרה והיחידה שבין הרצון ובין המעשה ומן השאיפה אל ההגשמה... הלכה רצופה לאגדה, טן דו — תעודת בריאות ושטר בגרות היא לאומה; וכל מקום שאתה מוצא אגדה ארמלית, בידוע שנתרופפו כח המעשה וכלי המעשה של בעליה, והם צריכים רפואה. ביחוד ישימו זאת אל לבם אלה המקדימים בסימני הלאומיות צורה לתוכן"⁷⁷.

"משען לחם אלו — הלכות, ומשען מים אלו אגדות", העם צמא הוא מאד למים. כח החיים והתחלפות החומרים לדרכי (לצרכי?) הגדול והצמיחה להעמיד הגופים והכחות התלויים בהם על מכונם. בא תמיד רק ממצב הלח וע"י מצב הלח; המצב היבש הוא האוצר בקרבו את החומר המוכן למעשה, אבל רק המצב הלח יגיעהו לתעודתו, על ידי הפעולות החימיות והשפעת החיים. האגדה המאגדת את הפעולות, ההרגשים והמושכלות, את הפרט והכלל, היא תחלק שלל, היא תתן לכל חלק מחלקי האומה לכל דור ודור את מחסוריו מאוצר הכלל — אוצר החיים, ששם הוא חביון עז ההלכה וההגדה גם יחד "הדעה הבהירה והרגש הבריא והער" ביחש לדעת האלקים, הם יכולים להחיות גם עצמות יבשות"⁷⁸.

"חייבים אנו להבליט את ההתודעות של אלה שני הכחות בצורה מתוקנת, שכל אחד יבסס יותר את תוכן חברו ויעזור ביותר לברר את פרטיו, ולהאיר אור יותר בהיר על תאוריו הכלליים, ועל עומק סברותיו והיקפן. ההלכה צריכה היא להתבסס מריח האגדה בשיעור מוטעם והגון, והאגדה צריכה גם היא להערך בתכנית של קצב, של משפטים קבועים והגיון מבורר ומוגדר, כתבניתה של ההלכה המאוששת, ועם זה יכפל כח שתיהן ורעננותן"⁷⁹.

(76) "עצות מרחוק", הפלס, ע' 530. (77) "הלכה ואגדה", שם, ע' רכחרכט.

(78) עקבי הצאן, ע' נבינג. (79) אורות הקודש — חלק ראשון, ע' כז.

„היש צורך עוד ליחד את הדבור על ההלכה והאגדה, על זיקת הגומלין שביניהן, בתור שני גופי — או סגנוני — ספרות, מיוחדים, אבל גם צריכים זה לזה...⁸⁰ „שתי צורות מסוימות הן, שני חלופי סגנונים, שמלוים זה את זה בחיים ובספרות, ודור דור ואגדתו, אגדה אגדה — והלכתה“⁸¹. „החיבור הזה אינו כי אם התגלות האחדות החבויה בהן מאז ומעולם. כל מי שלא טעם טעם הלכה לא טעם טעם תורה, וכל מי שלא טעם טעם אגדה לא טעם טעם יראת חטא... והתורה והיראה מוכרחות הן תמיד להתמוגג. והעבודה הלימודית צריכה להתגלות, בתור צורה פועלת. באופן מתודי על היסוד המאחד הלזה, שתוצאותיו כבירות מאד...⁸² „הצורך שהביא את בעלי הפלפול בדורות שעברו, לנסות לפעמים לשלב את האגדה עם ההלכה, הוא באמת גובע מתביעה זו של אחדותם של אלה הכחות הפועלים כל כך יחד...“⁸³ „סדר לימוד שהוא נסמך על שרשי הגבואה וסעיפיה, ההלכות עם האגדות מתאחדות על ידו...“⁸⁴ „ההלכה והאגדה צריכות הן להתאחד זו עם זו. ההכרח המביא לעסוק בשתייהן יחד, מוכרח הוא להביא גם כן את ההתאחדות הרוחנית שלהן. מה שמרגיש העוסק בהלכה כשנכנס באגדה; וכן להיפך, שהוא נכנס לעולם אחר, נוטל את החלק היותר גדול של ההפריה הרוחנית, הבאה מתוך מנוחת הנפש, שיסודה באחדות הפנימית. הננו קרואים לסול מסלות כאלה בארצות הלימוד, שעל ידיהן ההלכה והאגדה תתחברנה חיבור עצמי“⁸⁵.

„מהלך המחשבה הרחבה האידיאלית הולך ומתרחב בטבעו, מקפת היא חזיונות רבים ואופקים גדולים, ותכונת הציורים שלה הנה שונה מתכונת הציורים של דקדוקי הפרטיות שבתורת המעשה ונתוחי ההלכה, ומצב הנפש הדרוש לעומק של הלכה, ע"פ סגנונה הקבוע המושגר אצלנו מאז נחתם התלמוד, הוא בטבעו אינו מתאים למצב הנפשי של ההתהלכות ברחבה במרומי האידיאלים האלקיים ורזיהם, שאיפותיהם והרחבת עידוניהם. לכן נפלגו האגדה וההלכה הנגלה והנסתר, בהבדלה מקורתית. אמנם הונחה שאיפה פנימית במעמקי הנשמה לשלב את ההלכה והאגדה יחד“⁸⁶.

לאחר עיון בכל המקבילות הנ"ל, שבדומה להן מצויות עוד רבות, ורק כדי לקצר ככל האפשר לא הובאו כאן, הרי המסקנה מתבקשת מאליה. ההנחה, כי לראי"ה היתה השפעה רבה על המשורר ח. נ. ביאליק, לפי דעתי מוכחת במילואה. כמו כן יכולים אנו עתה לענות על שתי שאלות שהעלינו לפני כן בפרק זה, לאחר שהואר הקשר שביניהן, ושמקורן — אחד.

(80) „הלכה ואגדה“, שם, ע' רכז. (81) שם, שם, ע' רכת. (82) אורות הקודש, א', ע' כז. (83) שם, שם, ע' כז. (84) אג, א, ע' קכד. (85) אורות הקודש, א, ע' כה. (86) אורות, עמוד פט.

א. מה היה "המטען הגדול" שח. נ. ביאליק לקח מאת הראי"ה? — הווי אומר: ההלכה, בכללה, והשבת במיוחד. ור.ב. כיצד להסביר את העובדה המופלאה, שמיום עלותו ארצה, הקדיש עצמו ח. נ. ביאליק לעבודה שאינה פוסקת, להחזיר את עטרתה של שבת המלכה ליושנה, והיא היתה הגיגו ושיחו כל הימים? — הראי"ה, הוא הוא האיש אשר הישרה מרוחו, הקרין ממידותיו, היתווה נתיבו הראשי, וקבע את מרכזו התענינותו של המשורר מאז עלותו ארצה.

מה היה יחסם של חברי חוג הראי"ה לביאליק? על כך אפשר ללמוד ממודעת ברכה, שנדפסה בירחון "ההד" ליום מלאת ששים שנה למשורר: "לביאליק משורר האומה. חובב היהדות, חוקר קדמוניותיה, חושף צפניה, מחדש אגדותיה, שונה משנתה, מקים "דביר" לשירת קדמונים ואחרונים, מכונן מסבות "עונג שבת" ובונה "אהל שם", רחים ומוקיר רבנן, אחיעזר לכל בצנוץ טוב ומועיל, אוהב אדם וישראל, שוקד יומם ולילה על עבודתו — אנו שולחים את ברכתנו הנאמנה לחג הששים. מלא את שליחותך, המשורר! משוך הלאה את מרכבת חייך! קרב יותר ויותר אל נשמת היהדות! הכנס פנימה! עשה גדולות ונצורות כאשר הסכנת! ויקיים-נא בימיד-בימינו סיום פזמוננו בסליחות דיומא: "תהפוך לרוחה את צום החמישי, לששון ולשמחה — צום הרביעי והעשירי". — מערכת "ההד" "87.

עורך "ההד" היה ר' בנימין, ורבים ראו את העתון כשופרו של הראי"ה⁸⁷. החתימה היא: המערכת, כלומר על דעת כל המשתתפים והמכוונים. מכל מקום אין זו ברכה רגילה, יש בה גם הערכה, וגם תביעה, וראוי לעמוד עליהם. המשורר מכונה: "חובב היהדות", "רחים ומוקיר רבנן", והוא נתבע: "קרב יותר ויותר אל נשמת היהדות", "הכנס פנימה". מידותיו: "אוהב אדם וישראל", "שוקד יומם ולילה על עבודתו", "אחיעזר לכל בצנוץ טוב ומועיל". מפעליו: "חוקר קדמוניות היהדות" — "חושף צפניה" — "מחדש אגדותיה" — "שונה משנתה" — "מקים "דביר" לשירת קדמונים ואחרונים" — "מכונן מסיבות, עונג שבת" ובונה "אהל שם". מהי שליחותו של המשורר, לדעת המברכים: לקרב יותר ויותר אל נשמת היהדות. ובסיום, צו ממש: הכנס פנימה! ומה בפנים — גדולות ונצורות כאשר הסכנת.

על יחסו של חוג הראי"ה למשורר ח. נ. ביאליק, אפשר ללמוד גם עפ"י מאמרי ההערכה שנדפסו בעתון "ההד", לאחר פטירתו של ח. נ. ביאליק ז"ל. העתון הקדיש מקום נכבד מאד למאמרים רבים, בהם הערכה חיובית

87) ההד, שנה שמינית, תרצ"ג, חוב' ד, ע' כא. (88) שם, שם, חוב' יב, שמונה שנים "ההד".

מאד על המשורר, וזאת על אף היחס השלילי למשורר שהובע בחוגים דתיים ידועים. אמנם הראי"ה עצמו לא פירסם בעתונו מאמר הערכה לזכר המשורר, אך הלך נפשו ורגשותיו משתקפים ברשימתו של י. ש. — הוא הרב ישעיהו שפירא, אחד מבחירי תלמידיו וידידיו⁸⁹.

לעיל שמענו דברי הערכתו של הראי"ה על המשורר, הן במישרין והן בעקיפין, ומה שרד לנו מדברי ביאליק על הראי"ה? מה שנתפרסם עד היום, הוא מעט מזעיר; בכתב, יש רק מכתב אחד, אל הראי"ה, וזה לשונו:

„לכבוד הרב ר' אברהם יצחק קוק, רב ראשי לא"י, ירושלים.
שלום וברכה וכבוד רב!
אדוני הנעלה!

למנוחת נפשו ולקורת רוחו יכול אני להודיעו, כי אם תעשה מנורה בראש הבנין של „אהל שם" לא תעשה כתבנית המנורה המסורתית, אלא בשנוי דמינכר, ויסיר כב' הרב דאגה מלבו. והנני המוקיר אותך באמת⁹⁰.

כמו כן, בשני מכתבים אל הבן, הרב צבי יהודה קוק שליט"א, מזכיר המשורר את הראי"ה:

„לכבוד מר צ. י. קוק, ירושלים.
א. נ.

היה ברוך לי על מתנתך הטובה (חוברת של הרב קוק זצ"ל), הנעמת עלי את ימי החג בדברי אביך היקרים והנעלים, ומסור נא לאביך, הכהן הגדול, ברכת הדיוט, כמוני. בכבוד רב⁹¹.

89) מענין לדמות את חוברת ההד, שהוקדשה לזכרו של ח. נ. ביאליק, לחוברת שהוקדשה, שנה שלאחריה, לזכרו של הראי"ה.

90) הרני רשימת המאמרים בחוברת לזכר המשורר, ההד שנה תשיעית, חוב' י"ב, אלול תרצ"ד:

1. שאר ישוב, הצעה, לזכר ביאליק ז"ל (1 עמוד). 2. מ. ד. כהן, לדיוקנו $11\frac{1}{2}$ עמוד). 3. א. ש. הרשברג, למותו (1 עמוד). 4. א. צורף, שירת האלמנות (1 עמוד). 5. מ. חרטינר, זה ליום (רבע עמוד). 6. י. ש., ביאליק ויחסו לקדשי ישראל (1 עמוד). 7. י. צ. רמון, שר השירה (רבע עמוד). 8. א. י. בראור, תפלה לביאליק ($\frac{1}{2}$ עמוד). 9. י. ליפשיץ, פירוש המשניות של ביאליק ($\frac{1}{2}$ עמוד). בסה"כ — 7 עמודים, בכל החוב' — לב עמ. החוברת לזכר הראי"ה זצ"ל, ההד, שנה עשירית, חוב' י"ב, אלול תרצ"ה:

1. ש. ב. שולמן, הקיץ האחרון בחיי מרן זצ"ל ($\frac{1}{2}$ עמוד). מרגעים האחרונים ($\frac{1}{2}$ עמוד). 2. ר' ב. להסתלקותו ($\frac{1}{2}$ עמוד). 3. י. שפירא, מרן הרב, מתולדותיו, השקפת עולמו ($4\frac{1}{2}$ עמודים). 4. מ. אוסישקין, גאון הדורות ($\frac{1}{2}$ עמוד). 5. מ. ברלין, נתינת הדור ($\frac{1}{2}$ עמוד). בסה"כ — 7 עמודים, בכל החוב' — ל' עמ.

90) גארות ח. נ. ביאליק, כרך רביעי, ע' רנו.

91) שט, שם, ע' קיב.

„לכבוד הרב מר צבי יהודה קוק, ירושלים.

א. ג.

את „אורות התשובה“ המשכתי עלי ביום התשובה ואטהר מעט. אכן יש בדברי המחברת הקטנה הזאת כדי ארבעים סאה לטהרת הגוף והנפש יחד, ודבריה באו לא רק כמים טהורים בקרבי, כי אם גם כשמן הקדש בעצמותי. הפליאני ביחוד הסדר הנאה שבהוצאת הדברים והשתלשלותם ההגיונית. יהי כחו וטעמו של אביך הגדול ברוך. וחמרא למריה וטיבותא לשקיה.

בכבוד רב ובידידות”⁹².

ובמכתב אל הסופר בן עמי, הוא מביא מדברי הראי”ה:

„אחי בן עמי!

... ובכלל אומר לך, חביבי, כי מרבה אתה לקטרג יותר מדאי על ארצנו ועל בניה — בוגיה. הלא מחובבי רבנים אתה, תא שמע מה שאמר בענין הזה הרב א. י. קוק. פעם אחת באו וצעקו לפניו: רבנו, למה אתה מחשה? החלוצים מטמאים את הארץ: אוכלים טריפות, מחללים שבתות וכו’, אמר להם: הצעקה למה? צא ולמד: לקדשי-קדשים מותרת הכניסה לכהן גדול בלבד ורק פעם אחת בשנה, ביום הכפורים, ואעפ”י כן בשעת בנין המקדש יוצאים ונכנסים שם כל שעה הנגר והבנאי והטיח בסנדליהם המלוכלכים. הניחו להם לצעירינו, עסוקים הם בבנין! ואם הרב קוק כך, אתה מה כי תלין על הצעירים?”⁹³.

ומדבריו שבע”פ נמסרה רק אמרה אחת: הגאון הרב קוק (זצ”ל) — ניצוצות של קדושה דתית-ישראלית ושל שירה אנושית-אוניברסלית שכנו בקרבנו. אילו זכינו — היה משמש מאור לדור ולאומה בין בכתר של קדושה ובין בכתר של שירה”⁹⁴.

אכן, לכאורה רק פירורים, משפטים מעטים, קטעי דברים, אבל מלים מעטות אלו שקולות הן כנגד מאמרים רבים.

(92) שם, שם, ע’ יב.

(93) שם, כרך שלישי, ע’ צב.

(94) מרכזי עובדיהו, מפי ביאליק, דברים מפי המשורר, הוצאת „מסדה“, תל אביב,

תש”ה, ע’ צח.